
АКТУЕЛНА ПИТАЊА
ЛЕКСИКОЛОГИЈЕ
И ЛЕКСИКОГРАФИЈЕ
СРПСКОГА ЈЕЗИКА

АНДРИЋЕВ
ИНСТИТУТ

Одјељење за српски језик
Библиотека
НАУЧНИ СКУПОВИ
Књига 8

Главни и одговорни уредник
Емир Кустурица

Уредник едиције
Проф. др Милош Ковачевић

Уређивачки одбор
Проф. др Миланка Бабић
Проф. др Александра Вранеш
Проф. др Илијана Чутура
Проф. др Вељко Брборић
Проф. др Милка Николић
Проф. др Михај Радан
Проф. др Димка Савова
Проф. др Јелица Стојановић
Др Гордана Илић Марковић
Др Вјара Најденова

Рецензенти
Проф. др Александар Милановић
Проф. др Веселина Ђуркин
Проф. др Милка Николић

АКТУЕЛНА ПИТАЊА ЛЕКСИКОЛОГИЈЕ И ЛЕКСИКОГРАФИЈЕ СРПСКОГА ЈЕЗИКА

Радови са научног скупа „Актуелна питања лексикологије и лексикографије српског језика“, одржаног у Андрићграду 9. и 10. октобра 2021)

Андрићев институт
Андрићград, 2022

САДРЖАЈ

Предговор

Рајна Драгићевић

Значењска структура деривата 9

Стана Ристић

Речник САНУ – поводом публиковања 21. књиге 29

Владан Јовановић

*Лексичко значење и концепт
у српском лексикографском опису* 55

Неђо Јошић

*Поглед на ауторску лексикографију нашу
и страну с освртом на питање израде
речника Андрићевог књижевног дјела* 73

Ивана Лазић Коњик

*Социјални фемининативи у српском језику –
неолошки и лексикографски аспект* 87

Ненад Ивановић

*Метајезички изрази са релативизатором обично
у служби граматичких обележја речи
(на материјалу из Речника САНУ)* 111

Душанка Вујовић, Бранко Милосављевић

*О програму за унос и обраду речи новог вишетомника
Матице српске из лексикографског угла* 133

Светлана Слијепчевић Бјеливук	
<i>Концепција Појмовника српских лингвистичких термина – изазови и могућа решења</i>	149
Марије Ђинђић	
<i>Поредбене фразеолошке јединице у српском и турском језику</i>	165
Наташа Миланов	
<i>О вишезначности једног типа лексема у српском језику</i>	177
Миланка Бабић	
<i>Лексема ЈОШ – значење и употреба</i>	195
Милена Јакић Шимшић	
<i>Процена заступљености језичких феномена на примеру антонимије и њен утицај на језичка истраживања</i>	213
Наташа Вуловић Емонтс	
<i>Фраземе у роману Омер-паша Латас: семантичко-фразеографски приступ</i>	235
Весна Николић	
<i>Улога и значај електронског корпуса у истраживању паронима</i>	251
Биљана Мишић	
<i>Полисемантичка структура глагола ДОЋИ у књижевноумјетничком и научном стилу</i>	279
Валентина Илић	
<i>Метонимија као когнитивни и лексички механизам у контексту наставе матерњег (српског) језика</i>	301
Милош Ковачевић	
<i>Значење и употреба лексеме СТВАР</i>	329
ИНДЕКС ИМЕНА	351

Наташа М. МИЛНОВ*
Институт за српски језик САНУ
Београд

811.163.41'36:811.163.41'373

О ВИШЕЗНАЧНОСТИ ИМЕНИЦА ИЗ СЕМАНТИЧКЕ ГРУПЕ 'КРУГ' У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ**

У раду ће бити представљен семантички потенцијал вишезначних именица у српском језику чије је примарно значење „појам кружног облика”, и то именица *круг*, *коло*, *колут*, *котур*, *обруч*, *прстен*. И секундарна значења ових лексема у знатној се мери поклапају. Поменуте лексеме у свом семантичком садржају поседују веома продуктивну сему 'који је округлог облика', а која повезује велики број значења. Један од задатака у раду биће да се утврде разлози за изузетну вишезначност ових именица, као и за њихову синонимичност. Истраживање показује да су за говорнике упечатљиви и инспиративни појмови који се именују лексемама из ове семантичке групе.

Кључне речи: семантичка група 'круг', лексема, продуктивна сема, вишезначност, синонимија, српски језик

1.0. Испитивање лексичког система и промена у њему представљају увек актуелну тему. Лексеме са великим бројем значења чине практично неисцрпан извор за

* natasa.milanov@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад финансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-9/2021-14, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

различита истраживања. Досадашња семантичка истраживања показала су да је вишезначност одлика лексема општег лексичког фонда, и то нарочито лексема прасловенског порекла са дугом традицијом коришћења. Међу том лексиком посебно се издваја она у вези са човеком, његовим телом, предметима које користи или чији су му изглед или функција познати, радњама које су део његовог свакодневног живота, као и са биљкама и животињама које гаји или сусреће. Стање у дескриптивним речничцима српског језика показало је да су за говорнике веома упечатљиви појмови препознатљивог облика који су му доступни. За такве општепознате појмове у језику се може јавити већи број синонимичних назива. Осим у примарном значењу, такве вишезначне лексеме могу се поклапати у још неким значењима, те се синонимија јавља и низом деловима њихових полисемантичких структура.

1.1. Нашу је пажњу привукла бројност и изразита вишезначност општепознатих именица којима се означавају појмови кружног облика. Показало се да су ове именице семантички веома богате и да су често међусобно заменљиве у контексту. У српском језику за значење „предмет у облику круга“ конкурише више лексема које имају велики број значења – *круг, коло, колут, котур, обруч, прстен*, а њима су у предметним значењима сродне и семантички слабије разуђене именице *алка, карика, беочуг*. Стога ће предмет рада бити семантичка анализа поменутих именица, на основу грађе из дескриптивних речника српског језика. Будући да се за исти или сличан појам јавља велики број изразито вишезначних именица, запитали смо се за узрок њиховог паралелног постојања у језику, ако се има у виду чињеница да језик тежи економичности. Осим великог броја значења, поменуте централне лексеме веома су продуктивне и у деривацији, те имају бројне, општепознате деривате, који су често такође међусобно заменљиви у контексту.

1.2. Стање у дескриптивним речницима показује да анализиране именице могу имати општије или конкретно примарно значење, али су у многим примерима употребе синонимичне. Грађа за истраживање експеријирана је из дескриптивних речника српског језика (РСАНУ, РМС, РЈАЗУ), а допуњена и примерима из Срп-Кор, како би се испитала актуелност њихових значења у савременим писаним изворима. Примери употребе показују да су разноврсна значења ових лексема потврђена на целој српској језичкој територији, као и да су веома фреквентна и у савременом језику. Поставља се, dakле, питање откуд толико општепознатих вишеизначних лексема са сличним денотативним значењем, међу којима постоји висок степен сродности и у секундарним значењима.

2.1. Према Апресјану (1995: 56–57), семантика језичког знака одражава наивну слику света, наивна схватања носилаца језика о стварима, њиховим својствима, о радњама, процесима и стањима. Као саставни део наивне слике света, према овом аутору, јавља се и наивна геометрија која, заједно са наивном психологијом, логиком итд., одсликава материјално и духовно искуство носилаца датог језика, представника дате културе.¹ У српском језику семантичка група 'круг' обухвата велики број лексема, и творбено простих и мотивисаних. Сама

1 Централно место приликом представљања концепта 'форма' у човековој концептуализацији света, према Топоровој (2005: 308), заузимају геометријски еталони. Форма и структура предмета, које су добиле карактер еталона, обично су фиксиране графички, у виду посебног знака, као слика контуре или структуре, које се у језику обележавају именом тог објекта. Према овој ауторки, у класу предмета окружлог облика сврставају се објекти као што су небеска тела (*Месец*, *Сунце*), предмети за домаћинство (*тапијир*), предмети различите функционалне намене, као што су колут за спасавање, грнчарски *точак* итд. (Топорова 2005: 313).

представа круга, и уопште појмова овог облика, заузима веома важно место у традицији и обичајима читавог словенског света, за њега се везују бројни ритуали (в. РСМ, под круг). Са кругом се повезују годишњи природни циклуси, животни циклус и кружење материје у природи, па је бројност и важност појава у природи пресликана и у лексички систем.

2.2. Напоменули смо да су лексеме из семантичке групе 'круг' синонимичне у великом броју значења. Сви истраживачи се слажу да синониме одликује лексичко слагање и међусобна заменљивост, а ова лексичка појава се заснива на „асоцијативном повезивању различитих лексема које именују исте или сличне семантичке садржаје” (Гортан Премк 1997: 140). Синонимија је заступљена и код моносемантичних лексема и код одговарајућих значења двеју или више полисемантичних лексема. Према Р. Драгићевић (2007: 252–253), код лексема које имају више значења синонимична могу бити сва значења (тотална синонимија) и делимична (парцијална, релативна синонимија). Тотална синонимија је изузетно ретка (може се препознати код моносемантичних лексема или код неких лексема са малом бројем значења, нпр. *цар* и *император*), док парцијална, према овој ауторки, захвата делове полисемантичких структура лексема и много је чешћа (каква је нпр. међу именицама *кућа* и *дом* чија су само нека од значења симетрична). Полазећи од погледа на синонимију у англосаксонској литератури, Т. Прћић (1997: 97–99) дефинише ову појаву као истоветност смисла, као симетричан однос између двеју лексема, те говори о непотпуној (дескриптивној) синонимији, која је усредсређена на истоветност смисла и денотације (нпр. *good-looking*, *handsome* и *pretty* у значењу згодан), о потпуној синонимији у случају да лексеме имају идентично дескриптивно и асоцијативно значење (нпр. *broad* и *wide* у значењу широк), као и о апсолутној

сионимији, у случају да лексеме имају исту дистрибуцију и да су уз то синонимичне у свим контекстима и свим значењима, што је изузетно ретко (нпр. такви су медицински термини *caecitis* и *typhlitis*, од којих је један из старогрчког, а други из латинског језика) (Prćić 1997: 98). Лексеме које су предмет наше анализе налазе се, dakле, у односу релативне, непотпуне синонимије.

2.3. По општепознатом принципу језичке економије уобичајено је да за једно значење конкурише мањи број значењски равноправних лексема, а оне нова значења добијају тако што се са постојећим повезују различитим аналогијама. Уколико постоји више лексема исте семантике, оне су и различите употребне вредности. Једна лексема се издваја као доминантна, а друга своје значење сужава, везујући се за одређену ситуацију и одређени контекст. Д. Гортан Премк, говорећи о синонимији, наводи да је постојање синонимског односа једне лексеме у секундарној реализацији према другој лексеми у примарној честа појава, као и да секундарна номинација није само у именовању новог појма већ, чешће, у давању другог имена већ постојећем појму (Гортан-Премк 1997: 145). Ова ауторка наглашава и да лексеме које су у синонимском односу морају бити и различите употребне вредности (нпр. лице, фаџа, њушка, као називи за део тела човека). Различита употребна вредност стога мора важити и за именице из семантичке групе 'круг'. Да би се одговорило на питање откуд већи број вишезначних лексема које се односе на исте појмове, мора се кренути од етимологије и семантике лексема из ове семантичке групе.

3.1. Централна лексема семантичке групе 'круг' јесте именица *круг*, прасловенска реч са примарним значењем „округло место”, која се одликује великим бројем значења. У дескриптивним речницима српског језика ова именица се примарно обележава као математички термин, са значењем „затворена крива линија (у равни) чије су све тачке подједнако удаљене од једне тачке у

истој равни (центра), геометријско место таквих тачака, кружница” (РСАНУ), „део равни ограничен кружницом; кружница” (PMC). У литератури је већ указивано на овакву, неодговарајућу дефиницију примарног значења, те Д. Гортан Премк (1997: 124) оправдано сматра да основно значење именице *круг* не би ни требало да буде терминолошки обележено јер припада општем лексикону, већ би требало да буде описано као „затворена крива линија чији су делови једнако или приближно једнако удаљени од средишта”. Овде је, дакле, реч општег лексикона искоришћена као термин. На то указују бројна секундарна значења ове именице, а сва су настала захваљујући продуктивној семи ’облика’, те ова лексема означава различите конкретне и апстрактне појмове које обједињује просторна затвореност и повезаност. Из прегледа дефиниција уочавају се заједничке семе ’облика’ (нпр. гимнастички *кругови*; *кругови* око месеца; тамни *кругови* око очију; људи у *круг скупљени*), затим сема ’заједништва, повезаности’ (нпр. *круг послова*; Гетеов *круг*; књижевнички *круг*; виши друштвени *кругови*; *круг* народних јуначаких песама), сема ’заокружености, затворености’ (*круг људскога живота*; *круг самоће*). У СрпКор ова именица потврђена је бројним примерима који се односе на различите денотате, и конкретне (нпр. бројчаник у облику *круга*, *круг* зграде, болнички *круг*, два бледа *круга светlostи*), и апстрактне (нпр. друштвени *круг*, *круг* познатих предмета, *круг* познаника, *круг* времена, *круг* мисли). Лексема *круг* јавља се као синоним свим осталим лексемама из семантичке групе ’круг’ и прототипична је лексема са значењем појмова кружног облика, те има и велики број деривата мотивисаних примарним значењем (нпр. *кружан*, *кружити*, *кружно*, *округ*, *округао* итд., који се даље деривационо разлиставају).

3.2. Семантички сродна именици *круг* је и именица *коло*, која је етимолошки такође прасловенска реч, са

примарним предметним значењем „точак (котач)²”² док јој је у РСАНУ као прво дато опште предметно значење, „назив за разне направе кружног облика које се окрећу”. Осим предметног за наше истраживање важно је и општије значење дато под За, „кружна линија, венац или површина, плоча; круг, колут”. Наведена дефиниција показује сродност, синонимичност више лексема са доминантном семом ’који је кружног облика’. Потврде за значења показују разноврсну употребу именице *коло*, а и овде се, као и код лексеме *круг*, као доминантне семе издвајају семе ’облика’, ’повезаности’ и ’затворености’. Примери употребе потврђују и предметно значење ове именице (*коло* од кочије; воденично *коло*; грнчарско *коло*), затим значења где су појмови повезани заједничким карактеристикама, захваљујући семи ’заједништва’, ’повезаности’ (нпр. 21. *коло* државне лутрије; *коло* Задругних књига; *коло* филозофа), али и апстрактно значење, што потврђују примери *коло* светског развитка; *коло* догађаја итд. У савременом језику према материјалу из СрпКор, за разлику од дескриптивних речника, предметно значење је слабо заступљено, већ су доминантни примери типа козарачко *коло*, струјно *коло*, свирати *коло*, перцептивно *коло*, *коло* апсурда, *коло* ризичних сусрета, *коло* одговорности, треће *коло* Прве савезне лиге и сл. Ова чињеница последица је сужавања значења именице *коло* јер појмови на које се предметна значења ове лексеме односе углавном нису актуелни у савременом друштву.

3.3. Још једна у низу вишеизначних именица из семантичке групе ’круг’ јесте именица *колут* која етимолошки представља дериват лексеме *коло* „на -ут” (Скок

2 У РЈАЗУ се напомиње да није сигурно које је значење примарније – уопште значење обруча, круга или пак значење точка (РЈАЗУ, под *коло*).

2, под коло), са такође предметним значењем „плоча (од камена, од дрва итд.) обла и плосната” (РЈАЗУ). у овом речнику су за поменуту именицу наведени и једнолексемски синоними *обруч, прстен, коло*. Лексема *колут* је новијег постања, према РЈАЗУ, „нема потврде прије нашега времена”, односно пре Вуковог Рјечника. у РСАНУ дефинисана је општом дефиницијом, уз помоћ описне конструкције и са више једнолексемских синонима сродне семантике, „предмет кружног, прстенастог или завојитог, спиралног облика (обично од метала); алка, карика, беочуг; обруч”. У грађи преовладавају предметна значења именице *колут*, а сема ’облика’ је доминантна (нпр. гвоздени *колут*; *колут* од круте артије; лончарски *колут*; *колут* жице), а речник бележи и примере *колутови* дима, *колутови* крви на лицу, *колутови* на пању итд., док су апстрактна значења ретка (једно од таквих је *колут* историјског ланца). У СрпКор су такође доминантни примери који указују на предметна значења ове именице: *колут* краставца, сунчев *колут*, направити *колут* у ваздуху, жути *колут* бурме, *колут* од кажипрста и палца, *колут* пите, *колут* прашине, *колутови* испод очију итд., а међу ретким метафоричним значењима су *колут* у ланцу слобода, смех се истрзао у *колутовима*. У случају ове именице, стање у речницима поклапа се са стањем у савременим писаним изворима, те се за ову именицу може рећи да је актуелна у великом броју значења.

3.4. У семантичкој групи ’круг’ продуктивна је и именица *котур* која је према етимологији дериват лексеме *котач*, са истим примарним значењем као и лексема *колут* („нешто плосно а обло”, РЈАЗУ) с тим да етимолошки извори наводе да је новијег постања, потиче из 18. века (први пут забележена на Косову). И ова именица има опште примарно, предметно значење и велики број синонима. У њеном примарном значењу датом у РСАНУ наведене су готово све лексеме са општом семом ’који је

кружног облика', „предмет прстенастог облика, колут, круг, коло, обруч; алка, карика”. За ову именицу карактеристично је да нема потврда за апстрактна значења, већ забележени примери потврђују само конкретне употребе: *котур* за пливање; *котурови дима*; сјајни *котур* око све-чеве главе; *котур* бодљикаве жице; зупчасти *котур*; сунчев *котур*. Чини се да би и ова именица имала могућно-сти за реализацију апстрактних значења, али вероватно није било грађе која би то потврдила. То показују и неки од примера потврђених у СрпКор, *котур* муке у stomaku, у мени *котури* снаге расту, поред конкретних, знатно фреквентнијих, какви су *котур* ужади, магнетна трака на *котуру*, жица у *котуровима*, дечак јури за *котуром*, *котур* дрхтаве воде, *котур* косе, месечев *котур*.

3.5. Лексема *обруч* према етимологији представља префиксирани дериват именице *рука* (према РЈАЗУ, „обруч је оно, што је око чега начињено, као кад чељаде рукама што обухвата”), али је, према мишљењу дериватолога, у савременом језику изгубила мотивну везу са именицом (в. Клајн 2002: 208). Примарно она такође има предметно значење, везано за одређену терминолошку област, „прстенаст предмет попут круга, колута, најчешће од дрвета или гвожђа, којим се спајају, причвршћују, учвршћују бурад и друге направе, стројеви или њихови делови”, но и у оваквој, терминолошкој дефиницији примећује се употреба синонима са заједничким општим значењем (какви су лексеме *круг* и *колут*, синтагма *прстенаст предмет*). По већ уоченом правилу, једно од значења именице *обруч* је општије, са великим бројем синонима, „предмет или део разних направа, апарати и сл. кружног или полукружног облика, колут, котур; алка, беочуг”. Ова именица има веома широку употребу, означава и конкретне појмове, али и апстрактне (дрвени *обруч*, *обручеви* Сатурна, *обруч* тамнила око очију, *обруч* топовске пальбе; *обручи* здравог суђења, централистички

обруч, обруч тјескобе). Као и код већине описаних именица, и овде се запажају доминантне семе 'облика', 'заједништва, повезаности' и 'заокружености, затворености'. СрпКор потврђује углавном конкретна значења (војници у *обручу*, буренце оковано *обручима*, гвоздени *обручи* точкова, двоструки *обруч* страже, ватрени *обруч*, кошаркашки *обруч*, пробити *обруч* и сл.), али се јављају и премери за апстрактну употребу ове именице (нпр. стезање невидљивих *обруча*, *обруч* смрти, паклени *обруч*). Стање у СрпКор показује широку рас прострањеност ове именице и разноврсност њених значења у савременом језику.

3.6. Примарно предметно значење има и именница прасловенског порекла *прстен*, дериват лексеме *прст*, која је по пореклу придев, али је већ у прасловенском периоду поименичена у мушким роду (в. Скок 3, под прст). Примарно значење јој је „предмет (најчешће од драгоценог метала) који има облик малог котура, колута, обруча који се носи на прсту као украс или као симбол брака” (РМС), али се и у поменутој дефиницији запажа употреба синонима из семантичке групе 'круг'. У историјском РЈАЗУ за лексему *прстен* потврђена су значења у вези са њеним данашњим прототипичним значењем „колутић од злата, сребра или другог метала, што се носи на којем год прсту осим палца”. Осим наведеног примарног значења и значења у вези са прстеном као симболом брака, у РЈАЗУ нису потврђена значења која би се односила на прстен као део различитих уређаја, али ни фигуративна значења. Будући да ова именница још није лексикографски обрађена у РСАНУ у коме се лексеме најдетаљније описују, те немамо прецизне податке о разноврсности значења, на основу података из РМС, именница *прстен* има свега пет, углавном конкретних значења, индукованих семом 'облика' (нпр. гвоздени *прстен* на харпуну, *прстен* стеновитих брда, *прстен* краковске кобасице). Сема 'повезаности' препознаје се

у употреби лексеме *прстен* у примеру: *прстен* у ланцу ослободилачких догађаја. Много више значењски разноврсних примера употребе ове именице може се пронаћи у СрпКор, који потврђује и велику семантичку сродност ове именице са другим раније представљеним именицама (у највећем броју случајева забележени су примери конкретне употребе ове лексеме: *прстен* од косе, булаварски *прстен*, влажни *прстен* цунгле, *прстенови* кедра, таласасти *прстенови* где је камен пао, Сатурнови *прстенови*, *прстен* на губици коња, бледи *прстенови* светлости, *прстен* на прамцу, *прстен* стеновитих брда), док су потврде апстрактног значења, какве су *прстенови* обезбеђења председника, обавештајно-пропагандни *прстен* слабо заступљени и у СрпКор.

3.7. Остале лексеме из семантичке групе 'круг' које се јављају као синоними у неким од значења анализираних именица, *алка*, *карика* и *беочуг*, потврђују доминантност предметног значења лексема ове групе, јер су управо оваква значења и потврђена код три поменуте именице.³ Старијег постања је именица *беочуг* са такође доминантним предметним значењем „*алка*, *карика*”, но ова име-

³ Још једна именица која примарно описује предмет кружног облика одликује се изразитом вишеизначношћу, именица *венац*. Ова именица такође је прасловенског порекла, са примарним предметним значењем „украсни предмет кружног или овалног облика, исплетен од цвећа, лишћа и сл., као награда победнику, знак почasti и сл.“. Она, захваљујући семи облика, има заједничких компонената са осталим лексемама ове групе, али пре свега означава конкретне предмете (*венац* од злата; *венац* црвене папrike; *венац* разрушених зидова; *вијенац* колиба; *венац* сукње; планински *венац*; Обилићев *венац*; *венац* – округоко главе; *вијенац* најљепших народних приповиједака). Међутим, она се у дефиницијама готово ни не јавља као синоним осталим анализираним лексемама, те је нисмо ни уврстили у грађу. Овде је помињемо стога што се као њени синоними у поједниним значењима појављују остале анализиране именице из семантичке групе 'круг'.

ница, иако домаћег порекла, слабије је фреквентна од позајмљеница *алка* (турцизам) и *карика* (мађаризам).⁴ Ове именице осим у предметном, јављају се и у значењима „спона, веза”, „посебна јединица у оквиру неке целине” (најслабији *беочуг* непријатељског распореда; *алка* у ланцу писане историје; најслабија *карика* у пакту), и синонимичне су раније описаним лексемама само у њиховом значењу „предмета кружног облика” (*алка* на веригама, наруквица од златних *карика*, шест кључића на *беочугу*).

4. Након прегледа стања у дескриптивним речничима, занимало нас је и какав је статус ових именица у асоцијативним речницима српског језика (APCJ, OAPCJ), где налазимо податке о томе како говорници српског језика перципирају појмове кружног облика. Појмови који се тамо помињу као стимулус или реакција (какви су *круг*, *округао*, *округла*, *прстен*) показују да у свести говорника постоји читава скала реакција: од конкретног, предметног, близског, па до апстрактног, непознатог. Тако се као реакције на поменуте стимулусе јављају речи које означавају предмете кружног облика (*прстен*, *коло*, *круг*, *тањир*, *точак*, *лопта*, *венац*, *погача* итд.), затим примери којима се асоцира на затвореност (што показују

4 А. Белић је, говорећи о конкурентности неких лексема које су уобичајене на различитим територијама, помиње и именице *беочуг* и *карика*. Наводи да су им значења веома слична, да је „*беочуг* обично колут у ланцу, што може бити и *карика*, али се *карика* узима и као једна гвоздена халка (различне величине) о коју се вешају предмети или која може послужити, провучена кроз део предмета, за различну сврху”, те да у књижевним текстовима за „колут у ланцу обичније је *беочуг*, а, можда, за засебну употребу једног, нарочито већег гвозденог или сличног колута, – *карика*“ (Белић 1950: 270–271). Поменути навод показује да су се раније у предметном значењу у српском језику као синоними употребљавале лексеме *карика*, (*x*)*алка*, *беочуг*, *колут*, што важи и за савремени језик.

реакције без излаза, безбедан, коначан, ограничен, заокружен итд.), на бесконачност (бескрајан, бесконачан, широк, отвореност, вечност итд.), на савршеност (хармоничан, савршен, правилно итд.). Рекли бисмо на основу ових података да је сам појам круга, представе онога што се повезује са кругом изузетно важан за говорнике, те и да постојање овогиког броја лексема којима се описују појмови кружног облика, кружно кретање и уопште појаве које се доводе у асоцијативну везу са кругом сведоче о његовој важној вишесловној улози у стварности.

5. Битне карактеристике лексема семантичке групе 'круг' јесу и њихов богат деривациони систем, као и чињеница да је појам круга лексикализован кроз бројне именице, придеве и глаголе, али и кроз описне конструкције, где се такође уочава синонимичност. Различити предмети кружног облика у речницима српског језика описују се великим бројем општепознатих именица (*круг, обруч, коло, котур, венац, колут, прстен, округе, точак, алка, карика, беочуг, витао, добош, ореол, диск, плоча, тањир* итд.) и придева (*округао, кружан, завојит, спиралан, округласт, прстенаст, колутаст, тањираст*), а кружно кретање означава се глаголима који у основи имају именицу из семантичке групе 'круг' (*кружити, котурати, колутати, колити, колати, опколити, окружити, обручити*). Затим, у многим случајевима, када није било могуће наћи адекватну лексему, у дефиницијама је давано по више синонима, од којих су неки и удаљеније семантике, какви су, на пример, придеви *прстенаст*, *завојит*, *спиралан*, дати као објашњење примарног значења лексеме *колут* „предмет кружног, прстенастог или завојитог, спиралног облика”.

6.1. Шта показује преглед етимолошких и семантичких карактеристика лексема из семантичке групе 'круг'? Најпре, (пра)словенско порекло је заједничко свим анализираним именицама, као и широк опсег значења, нај-

чешће конкретних. Затим, за лексеме ове семантичке групе карактеристична је синонимичност у великом броју значења, као и могућност гомилања синонима приликом описивања једног значења, те се тако у РСАНу за пример типа *Ужасно је комично било ... кад зазвече шарени котурови око руку, место ... стаклених ћердана* у дефиницији даје синонимски низ „колут, круг, коло, обруч”. Лексикограф је приликом дефинисања многих значења лексема из семантичке групе ’круг’ имао на располагању велики избор општепознатих синонима сродне семантике.

6.2. Истраживање на грађи из дескриптивних речника српског језика, потврђено и примерима из електронског корпуса савременог српског језика, показало је да за назив предмета кружног облика конкурише већи број полисемантичних лексема. Делови на справама који имају кружни, затворен облик називају се *колом, обручем, колутом, прстеном*, а свима је *круг* јавља као надређени појам. Такође, приметно је да се ове лексеме обично употребљавају да означе делове спрava, уређаја, а веома ретко се користе за појмове из области природних наука (насупрот већини семантички богатих именица, које готово по правилу реализују и терминолошка значења из области ботанике, зоологије, агрономије). Већина представљених лексема могу се односити на велики број појмова, али су се у примарном значењу специјализовале за одређени (нпр. *обруч* је примарно назив за део бурета, *прsten* је назив за накит који се носи на руци, *коло* за точак на запрежним колима), те се тако може објаснити њихово паралелно присуство у великом броју значења. Тако је у значењу „*прстенасти део бурета*” доминантна лексема *обруч*, али јој се као алтернатива могу употребити и лексеме *котур, прстен*. За *колут* би се могло рећи да је опшије примарне семантике, са значењем „предмет кружног облика, обично од метала” и са синонимима

алка, карика, беочуг. Међутим, и ова именица се у секундарним значењима јавља као варијанта осталим описаним лексемама. Лексеме ове семантичке групе повезују заједничке семе, међу којима је доминантна сема 'облика', као и семе 'заједништва' и 'затворености', затим повезује их велики број предметних значења и најчешће подједнака заступљеност у савременим изворима. За лексеме каква је коло, у савременом језику дошло је до померања примарне семантике, од значења „точак“ ка значењима различитих појава за које је карактеристично кружно кретање. Ипак, важно запажање је да се лексема *круг* свим представљеним лексемама јавља као хипероним.

6.3. Предмети кружног облика су толико распрострањени у нашој околини да је и присуство већег броја лексема које се на ове појмове односе очекивано. Анализа најфреkvентнијих значења лексема ове тематске групе показала је да је за говорнике изузетно важан и сам појам круга, али и лексема која га именује. Овај навод потврђује и чињеница да је М. Сводеш (1972: 283) у своју листу семантичких примитива уврстио и приdev *округao* (*round*), док код А. Вјежбицке (в. Годард-Вјежбицка 2014: 12) нема примитива који би био у вези са кругом, али се овај појам може описати уз помоћ примитива који припада категорији простора, 'унутра' (*inside*). Лексеме којима се означава круг свакако спадају међу централне лексеме у свим језицима. Такође, важна симболичка функција круга игра важну улогу и у његовој семантици, па према Топоровој, будући да круг нема ни почетак ни крај, он има двоструку симболику – почетка и завршетка (Топорова 2005: 320).

6.4. Лексеме из семантичке групе 'круг' у свом семантичком садржају имају веома продуктивну сему 'који је округлог облика' која повезује велики број значења. Човекова околина препуна је појмова овог облика, који су корисни, имају широку употребу, те је то један од раз-

лога што се многобројни појмови, појаве, стања номинују лексемама из семантичког поља 'круг'. Осим препознатљивог облика и широке заступљености појмова, за семантичку и обличку разноврсност лексема ове групе, није без значаја ни чињеница да се појам круга може довести у везу са кретањем, кружењем материје, кретањем у простору, али је важна и његова симболичка функција у култури, ритуалима, религији, као и веза са концептима заокружености и бесконачности.

ИЗВОРИ

- РЈАЗУ: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1976.
- PMC: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Матица српска – Матица хрватска, Нови Сад – Загреб, 1967–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XIX, Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српскохрватски/српски језик, 1959–2014.
- СрпКор: *Korpus savremenog srpskog jezika*, Математички факултет Универзитета у Београду, Београд. <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/> Датум преузимања: 31. 12. 2021.

ЛИТЕРАТУРА

- Апресјан 1995: Ю. Д. Апресян, *Лексическая семантика, Избранные труды*, том I, Москва: Восточная литература РАН.
- АРСЈ: П. Пипер, Р. Драгићевић, М. Стефановић, *Асоцијативни речник српскога језика* (од стимулуса ка реакцији), Београд: Београдска књига – Филолошки факултет – Службени лист СЦГ, 2005.
- Белић 1950: А. Белић, Из српскохрватске синонимике I, *Наш језик* I/7–8, 263–272.
- Годард–Вјежбицка 2014: С. Goddard, А. Wierzbicka, *Words and*

- Meanings (*Lexical Semantics across Domains, Languages, and Cultures*), Oxford: University Press.
- Гортан Премк 1997: Д. Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Драгићевић 2007: Р. Драгићевић, *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- ОАРСЈ: Р. Драгићевић, П. Пипер, М. Стефановић, *Обратни асоцијативни речник српскога језика* (II део, од реакције ка стимулусу), Београд: Службени гласник – Београдска књига, 2011.
- Прћић 1997: Т. Прћић, *Semantika i pragmatika reči*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Сводеш 1972: М. Swadesh, *The Origin and Diversification of Languages*, London: Routledge & Kegan Paul.
- PCM: Словенска митологија (енциклопедијски речник). Београд: Zepter book world, 2001.
- Скок 1–4: Р. Skok, *Etimološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971–1974.
- Топорова 2005: В. М. Топорова, Форма, в: В. И. Карасик, И. А. Стернин (ур.), *Антология концептов*, Волгоград: Параметра, 305–333.

Nataša M. Milanov

POLYSEANTIC NOUNS FROM THE SEMANTIC GROUP CIRCLE IN THE SERBIAN LANGUAGE

Summary

The paper presents the semantic potential of polysemantic nouns naming circular objects, such as *krug*, *kolo*, *kolut*, *kotur*, *obruć* and *prsten*. Our research has shown that these nouns have a great semantical richness, accompanied with noticeable contextual

interchangeability. In their semantic content we recognize a very productive seme, „round in shape”, which interconnects a large number of meanings. All mentioned nouns have a Slavic origin and are largely integrated into the lexical system of the Serbian language, due to their long language use. In this research we have seeked an answer to the question: why so many semantically rich lexemes refer to the same denotation? We have come to the conclusion that it must be based upon the importance of the term *circle* for Serbian-language speakers. This is due to the fact that circular motion is one of the dominant forms of movement in nature, hence the language is full of terms naming this form. So, the notion of a *circle* is important for Serbian-language speakers, as is the lexeme which names it.

Key words: the semantic group “circle”, lexeme, polysemy, productive seme, synonymy, Serbian language.